

Dr. Josip Mal, njegovo delo v arhivu in za razvoj arhivistike

Peter Ribnikar

Študij, strokovno usposabljanje in službovanje

Josip Mal je bil rojen 22. decembra 1884 na Pretržu pri Moravčah. Maturiral je na 1. državni gimnaziji v Ljubljani leta 1904. Za študij zgodovine in geografije ga je navdušil profesor Ivan Vrhovec.¹ Leta 1904 se je vpisal na dunajsko univerzo, kjer se je posvetil študiju zgodovine in geografije. Kot študent zgodovine se je leta 1906 prijavil v pripravljalni tečaj na Inštitutu za preučevanje avstrijske zgodovine, v letih 1907–1909 pa je bil redni njegov član. Že v letih 1907–1908 je po študijskem programu inštituta pregledal vse važnejše arhive na Kranjskem in je evidentiral listine, ki bi prišle v poštev za objavo v publikaciji *Regesta habsburgica*, ki jo je pripravljala profesor dr. Osvald Redlich.² Doktoriral je 19. decembra 1908 z disertacijo *Die Legationsreise des Kardinallegaten Guido von Sta. Lucia 1265–1267*. Študij na Inštitutu za preučevanje avstrijske zgodovine je končal 5. julija 1909 in diplomiral pred komisijo uglednih profesorjev: Ottenthala, Dopscha, Redlicha, Dvofaka, Winterja in Zimmermanna in sicer iz zgodovinskih pomožnih ved, arhivistike, virov zgodovinskih raziskav, ustavne in upravne zgodovine ter zgodovine umetnosti. S tem je bil usposobljen za delo v arhivih, muzejih in knjižnicah.

Malov nastop službe v Kranjskem deželni muzeju v Ljubljani sovпада z začetkom bolj organiziranega strokovnega dela v muzeju, katerega program je zasnoval leta 1909 takratni novi ravnatelj dr. Josip Mantuani. Arhiv in knjižnica sta bila takrat dve neurejeni in za javnost skoraj nedostopni zbirki in je njuno ureditev postavil dr. Mantuani v prioriteten delovni načrt. Deželnemu odboru za Kranjsko je predlagal, da je treba razmere v arhivu in knjižnici urediti in ju napraviti dostopni za javnost. Predlagal je, naj se delo zaupa dr. Malu, ki je takrat končal študije in naj se mu tudi omogoči čimprejšnji nastop službe v muzeju.³ Z odlokom Deželnega odbora za Kranjsko z dne 29. novembra 1909⁴ je dr. Josip Mal nastopil službo v Kranjskem deželni muzeju, s tem pa mu je bila odprta pot za njegov strokovni in znanstveni razvoj na področju zgodovine, arhivistike in muzejstva. Na Malovo delo in njegov strokovni razvoj so vplivale tedanje razmere v muzeju in so od njega terjale, da se je moral posvetiti vsem trem panogam dejavnosti, pri čemer je opravil pomembno delo zlasti na področju arhivistike in muzejstva.

V muzeju je dr. Mal opravljal naloge arhivarja, muzejskega kustosa in ravnatelja. Na začetku svojega službovanja je bil bolj angažiran za delo v arhivu. Leta 1913 je bil kot arhivar imenovan za korespondenta Arhivskega sveta na Dunaju, leta 1914 pa kot muzealec za korespondenta Centralne komisije za varstvo umetnostnih in zgodovinskih spomenikov.⁵ Ob prevratu leta 1918 je bil že upoštevan arhivski in muzejski strokovnjak in ugleđen slovenski kulturni delavec ter je bil imenovan za čla-

na kulturnega odseka Narodnega sveta v Ljubljani.⁶ Leta 1919 ga je Deželna vlada za Slovenijo v Ljubljani imenovala za tajnika Komisije za likvidacijo kulturnih institucij bivše Avstrije.⁷ Bil je član Komisije za pripravo zahtev za vrnitev slovenskih kulturnih spomenikov in arhivov iz Avstrije.⁸ leta 1926 pa je bil član komisije za izmenjavo arhivskega gradiva z Italijo.⁹ Ob upokojitvi ravnatelja Narodnega muzeja v Ljubljani dr. Josipa Mantuani je bil dr. Mal s kraljevim ukazom 28. avgusta 1924 imenovan za ravnatelja. To mesto je zasedal do 30. novembra 1924, ko je bil z novim kraljevim ukazom z dne 30. novembra 1924 postavljen za državnega arhivarja v Narodnem muzeju. Z odločbo prosvetnega oddelka za Slovenijo mu je bilo 20. decembra 1924 še poverjeno vodenje ravnateljskih poslov v Narodnem muzeju, ki jih je opravljal do 1. septembra 1927, to je do imenovanja dr. Dragotina Lončarja. Po odhodu dr. Lončarja je bil dr. Mal 21. marca 1928 z odlokom Velikega županstva v Ljubljani ponovno imenovan za ravnatelja Narodnega muzeja. Dr. Mal je kot ravnatelj skoraj vse razdobje svojega službovanja tudi opravljal naloge državnega arhivarja. Kot arhivski strokovnjak je bil imenovan leta 1940 za člana izpitne komisije za polaganje strokovnih izpitov za arhivarje in je bil izpraševalec za predmeta zgodovinske pomožne vede in arhivistika.¹⁰ Dr. Mal je bil ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani do upokojitve 31. oktobra 1945.¹¹

Državni arhiv pri Narodnem muzeju, njegova organiziranost in strokovni kadri

Arhivska zbirka v Kranjskem deželni muzeju je nastajala in rasla z razvojem samega muzeja, ki je poleg muzealij zbiral tudi pismene spomenike, raztresene širom po deželi. Zbirka arhivskega gradiva je leta 1887 prerasla v Deželni arhiv za Kranjsko, le-ta pa je bil npravno združen s Kranjskim deželni muzejem. V tem času je bilo arhivsko gradivo v Deželni arhivu le shranjeno in varovano pred izgubo in uničenjem, ni pa bilo urejevano in strokovno obdelano, ker za to delo ni bilo primernih strokovnih kadrov. Na prelomu 19. v 20. stoletje si je Deželni odbor za Kranjsko prizadeval zaposliti arhivarja v Deželni arhivu, vendar ni imel posebnega uspeha, ker je vsak arhivar zaradi neugodnih delovnih pogojev kmalu poiskal drugo službo. Šele z Malovim prihodom v Deželni arhiv se je začelo stanje popravljati tako glede urejenosti arhivskega gradiva kakor tudi njegove dostopnosti za znanstvene raziskave. Po prevratu je Deželni arhiv začel dobivati svoja finančna sredstva za svoje delovanje.¹² Leta 1926 se je Deželni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani preimenoval v Državni arhiv v Ljubljani,¹³ najpogosteje imenovan Državni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani. Državni arhiv v Ljubljani je bil organizacijsko, upravnio in kadrovsko povezan z Narodnim muze-

jem vse do konca oktobra 1945, ko je bil ustanovljen Osrednji državni arhiv Slovenije v Ljubljani.¹⁴

Državni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani ni nikdar zaživel kot samostojna kulturna institucija, čeprav so že pred letom 1926 za to obstajali določeni pogoji in sicer v obliki financiranja. Ko pa je bil leta 1926 ustanovljen Državni arhiv v Ljubljani, je le-ta imel svoj proračun¹⁵ in s tem je bila tudi podana osnova za samostojno poslovanje arhiva. Dr. Mal je bil takrat strokovna kadrovska zasedba v arhivu, ki pa bi ga bilo potrebno še določiti s sistematizacijo. Poleg tega bi se moralo še izvesti postopek za administrativno in upravno ločitev od Narodnega muzeja in s tem izvesti postopek za ureditev statusa Državnega arhiva v Ljubljani. Ker dr. Mal tega postopka ni opravil, je Državni arhiv v Ljubljani ostal posebna zbirka pri Narodnem muzeju. Zakaj dr. Mal ni izvedel ločitve arhiva od muzeja, je ostalo zaenkrat še nepojasnjeno. Dr. Mal je bil osebno vseskozi prepričan in je tudi v javnosti zastopal stališče, da sta arhiv in muzej dve enakovredni kulturni instituciji s področja kulture in znanosti.¹⁶ To se vidi tako iz Almanaha SHS,¹⁷ kjer je dr. Mal leta 1925 ločeno predstavil Deželni arhiv in Narodni muzej, kjer pravi, da je Deželni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani eden največjih uredjenih arhivov v Jugoslaviji. Podobno trditev je podal tudi v obrazložitvi predloga finančnega načrta za Deželni arhiv za leto 1926, v kateri pravi, da je to največji in edini javni arhiv za slovensko ozemlje in da je naš eminentni znanstveni in zgodovinski zavod.¹⁸ Razen tega je tudi pomembno stališče dr. Mala, zapisano v rokopisnem sestavku Stavba arhiva in biblioteke,¹⁹ v katerem predlaga specializacijo muzejev po vrstah dejavnosti in zgraditev posebne zgradbe za arhiv in knjižnico, s katero bi se najholjše in najcenejše rešilo vprašanje arhiva. Za ta predlog se je zgledoval po zagrebškem primeru, kjer sta Državni arhiv in Vseučiliška knjižnica nastanjena v isti zgradbi in imata vsak svojo upravo. Navedena stališča in predlogi dr. Mala so predstavljali dovolj trdno osnovo za doseg ločitve arhiva od muzeja, a kljub temu ostaja odprto vprašanje, kaj ga je oviralo, da ni izpeljal postopka za njuno ločitev. Del krivde gotovo pripada razmeram tedanje kulturne politike na Slovenskem, precej krivde pa je tudi na strani dr. Mala in njegove politike do vodenja obeli zavodov. Dr. Mal je bil v teh letih državni arhivar in vršilec dolžnosti ravnatelja Narodnega muzeja. Po vsej verjetnosti je bil zainteresiran, da se ohrani obstoječi status in zaradi tega ni ničesar ukrenil, da bi se izvedla ločitev. Tako stanje je tudi ugajalo upravnim organom in financierjem, ker jim ni bilo treba odpirati novih delovnih mest in zanje zagotavljati potrebnih finančnih sredstev.

Skoraj istočasno je na razvoj Državnega arhiva in njegovo kadrovske stanje usodno vplivala poteza dr. Mala, ker ob njegovem ponovnem imenovanju za ravnatelja Narodnega muzeja ni nastavil na svoje bivše delovno mesto novega državnega arhivarja, temveč je nastavil dr. Rajka Ložarja, ki mu je dodelil delo v arheološkem in kulturnozgodovinskem oddelku Narodnega muzeja. Državni arhiv je na ta način leta 1928 ostal brez strokovnega delavca, vsa dela in naloge Državnega arhiva pa je honorarno opravljal dr. Mal sam. Ta spodrsrlaj je dr. Mal leta 1938 opravičeval s takojimenovanimi Radičevimi redukcijami,²⁰ storjena napaka pa se je dr. Malu bridko maščevala, ko je poskušal v letih 1937–1939 nastavitviti v Državnem arhivu Stanka Juga in je za to moral ponovno dobiti odobritev delovnega mesta arhivarja pri Mini-

strstvu za prosveto v Beogradu. V predlog finančnega načrta za leto 1938 za Državni arhiv v Ljubljani je dr. Mal dal zahtevek za finančna sredstva za delovno mesto arhivarja, ki naj bi ga zasedel Stanko Jug in za delovno mesto služitelja v arhivu, hkrati pa je tudi zaprosil Ministrstvo za prosveto v Beogradu, da odpre v Državnem arhivu v Ljubljani navedeni delovni mesti. Z ugodno rešitvijo te prošnje je predvideval dr. Mal upravno osamosvojitvev Državnega arhiva v Ljubljani.²¹ Za ugodno rešitev te vloge pri Ministrstvu za prosveto v Beogradu je dr. Mal prosil za posredovanje narodne poslance dr. Jureta Koceja, Pavla Flereta, Franca Šemrova, Andreja Vebleta, ministra dr. Miha Kreka in dr. Antona Korošca, senatorja Franca Smoleja, prof. beogradske univerze dr. Viktorja Novaka in jugoslovansko zgodovinsko društvo v Beogradu.²² Intervencije uglednih slovenskih politikov in ostalih znanstvenikov niso pripomogle k rešitvi kadrovskega in s tem povezanega upravnega statusa Državnega arhiva v Ljubljani. Leta 1938 je dr. Mal ponovno zaprosil za odobritev delovnega mesta arhivarja v Državnem arhivu. Zopet se je obrnil na pomoč na ministra dr. Miha Kreka, dr. Franca Snoja in dr. Antona Korošca ter na ministrskega tajnika dr. Vladimira Kurmana, sam pa je še osebno pojasnil vso problematiko zaprosenega delovnega mesta tedanjemu ministru za prosveto dr. Magareviću in načelniku Jakšiču, ki sta mu obljubila ugodno rešitev navedene prošnje.²³ Kljub vsem intervencijam in pojasnjevanjem, je ostala namestitev arhivarja Stanka Juga še naprej odprta in sicer z utemeljitvijo, da Državni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani ni samostojen zavod, ampak le oddelek Narodnega muzeja. Niti dr. Malu niti uglednim posredovalcem ni uspelo prepričati dr. Konstantinovića na Ministrstvu za prosveto v Beogradu, da je Državni arhiv pri Narodnem muzeju samostojen zavod, ki je obstajal in deloval že pred prevratom leta 1918, pri katerem so bili kot arhivarji zaposleni Antoñ Kohlar, dr. Franc Komatar in dr. Josip Mal in da se s postavitvijo dr. Mala za ravnatelja Narodnega muzeja v Ljubljani delovnega mesta arhivarja ni takoj zasedlo zaradi Radičevih redukcij.²⁴ V brezizgledni situaciji za namestitev Stanka Juga je leta 1939 interveniral še poslanec Ivan Dolenc, kateremu je dr. Konstantinovič svetoval, naj Narodni muzej v Ljubljani v svoj predlog finančnega načrta za leto 1939 vključi še zahtevek za namestitev Stanka Juga. Ko je bil izvršen nasvet dr. Konstantinovića, je bil Stanko Jug z odlokom št. 12221 z dne 6. aprila 1939 nastavljen v Narodnem muzeju v Ljubljani in sicer kot uradniški pripravnik VIII. skupine.²⁵ Namestitev služitelja v Državnem arhivu je bila v pristojnosti Banske uprave Dravske banovine, ki ga je nastavila že leta 1938 in sicer kot dnevničarja.²⁶ Z namestitvijo Stanka Juga in služitelja—dnevničarja je bilo rešeno kadrovske vprašanje v Državnem arhivu, nerešeno pa je ostalo vprašanje njegove osamosvojitve, kar naj bi bilo rešeno v novo uredbo o arhivih, ki je bila v pripravi.

Osnutek uredbe o arhivih, ki je bil pripravljen leta 1939, je urejal status arhivov v Jugoslaviji. Drugi člen osnutka te uredbe je določal, da se samostojni državni arhivi ustanovijo v Beogradu, Zagrebu, Dubrovniku in Novem Sadu ter da v sklopu muzejev na Cetinju, v Ljubljani, Sarajevu, Skopju in Splitu delujejo posebni arhivski oddelki. Dr. Mal je na ta osnutek uredbe sestavil obširne pripombe, ki jih je poslal ministru dr. Francu Snoju²⁷ z napotkom, da je treba energično zahtevati, da se status Državnega arhiva pri Narodnem muzeju v Ljubljani

ni spremeni in da se mora ta arhiv izenačiti z državnimi arhivi v Beogradu, Zagrebu, Dubrovniku in Novem Sadu. Pisal mu je, da izenačitev statusa arhivov zahteva naša narodna čast in da bo Ljubljana oškodovana, če bi bil arhiv samo oddelek Narodnega muzeja in da bo zaradi tega tudi dobival manjšo dotacijo. Predlagal mu je, naj se zavzame in doseže popravek osnutka uredbe, da bo Državni arhiv v Ljubljani samostojen zavod, če pa tega ne bo dosegel, bo to pomenilo degradacijo za Slovenijo, ki pa jo je treba z vsemi sredstvi preprečiti. Nadalje mu je še svetoval, naj za doseg te slovenske zahteve pridohi tudi predsednika senata dr. Antona Korošca in ministra dr. Miha Kreka. Obširne in temeljne Malove pripombe na osnutek uredbe ter energično posredovanje na predloženi osnutek so bili uspešni in v drugem osnutku uredbe, ki je bil pripravljen tik pred začetkom vojne, so upršteevane spremembe glede statusa arhivov, saj je bilo v 3. členu osnutka uredbe določeno, da se državni arhivi ustanovijo v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Skopju in na Cetinju²⁸; razpad stare Jugoslavije oziroma okupacija pa sta odložila sprejem uredbe o arhivih. Status Državnega arhiva v Ljubljani je zato ostal nespremenjen do izida uredbe Narodne vlade LRS, s katero je le-ta 31. oktobra 1945²⁹ ustanovila Osrednji državni arhiv Slovenije in dr. Mal je z vsem svojim znanjem tudi sodeloval v pripravah za izdajo te uredbe.

Državni arhiv pri Narodnem muzeju je razpolagal s štirimi velikimi prostori, od katerih je bil eden namenjen za čitalnico, ki so jo uporabljali obiskovalci arhiva in knjižnice Narodnega muzeja. V čitalnici so bile kasneje ob stenah postavljene arhivske police, v katerih je bil nameščen arhiv Ilirskega gubernija v Ljubljani. Ob ustanovitvi Osrednjega državnega arhiva Slovenije je le-ta prevzel vse arhivsko gradivo, zbrano v Državnem arhivu pri Narodnem muzeju z inventarjem. Narodni muzej pa je zadržal še tiste arhivske fonde, ki so bili shranjeni v njegovi knjižnici.

Z upokojitvijo dr. Mala 31. oktobra 1945 je bilo prekinjeno delo zavzetega poznavaleca arhivov in pomembnega arhivskega strokovnjaka in s tem tudi delovanje Državnega arhiva pri Narodnem muzeju v Ljubljani.

Malovo delo v arhivu, pridobivanje arhivskega gradiva in opravljanje službe varstva arhivskega in dokumentarnega gradiva

Z delom v arhivu je začel kot diplomat Inštituta za preučevanje avstrijske zgodovine, usposobljen za vsa dela in naloge, ki jih obsega strokovna obdelava arhivskega gradiva. Ob njegovem nastopu službe so bili arhivski fondi in zbirke praktično neuporabni za raziskovalno delo. Na arhivskih fondih in zbirkah so bila pred tem že opravljena določena prejevalna dela, zlasti to velja za arhivsko gradivo Deželnih stanov za Kranjsko in za Vicedomski urad za Kranjsko, za katere so že obstajali pripomočki za uporabo, vendar je bilo tudi to gradivo v velikem neredu. Iz Malovega poročila³⁰ je razvidno, da je bilo arhivsko gradivo shranjeno v kletnih prostorih, naloženo vsevprek po mizah, predalih, policah ter tudi odloženo na kupih. Arhivsko gradivo, ki so ga pred tem že uporabljali posamezni uporabniki, med katerimi so najpomembnejši Dimitz, Radics, Müllner, Kaspret, Bidermann in ker ni bilo zaposlenega arhivarja, so uporabniki arhivskega gradiva sami pregledovali in arhivskih dokumentov po uporabi niso vračali na svoje mesto, temveč so

jih odlagali in puščali, kjerkoli so našli prostor. S tem so uporabniki gradiva ustvarili popoln nered v arhivu. Dr. Mal poroča, da je bilo arhivsko gradivo pomešano z bibliotечnim gradivom in da je bilo pred začetkom prejevalnih del potrebno vse gradivo najprej razprašiti, ločiti arhivsko od bibliotечnega gradiva in muzealij, nakar je bilo potrebno arhivsko gradivo razvrščati po provenienci. Vse delo je opravil dr. Mal s pomočjo upokojenega finančnega uradnika dr. Josipa Stareta. Z razvrščanjem gradiva so nastale zbirke pečatov, knjajn, mavčnih odlikov, portretov, skic, originalnih risb, fotografij, zemljevidov, načrtov, heraldičnega in mimizmatičnega gradiva. Z urejanjem arhivskega gradiva je oblikoval zbirke patentov, plakatov in letakov, osmrtnic, listin ter več drugih arhivskih fondov. Pri urejanju arhivskega gradiva je moral prebrati list za listom, jih razvrščati po provenienci v smiselne enote in iz njih napraviti tehnične enote. Na ta način je nastala okoli 80 fasciklov obsegajoča zbirka Muzejskega društva, 27 fasciklov obsegajoča zbirka patentov in okrožnic, 10 fasciklov obsegajoča zbirka aktov francoske dobe, več obsežnih arhivskih fondov graščin in samostanov; graščinski arhiv Bled (75 fasc.), Dol (123 fasc.), Polhov Gradec (23 fasc.), Kostanjevica (53 fasc.), Stična (18 fasc.), Zoisov arhiv (34 fasc.), arhivski fondi kresijskih uradov Ljubljana, Novo mesto in Postojna (skupaj 52 fasc.), Knjigovodstvo Deželnih stanov za Kranjsko in Nadzorstvo stanovskih pisestev (100 fasc.), celovski arhivi (13 fasc.) in 13 fasc. deputatov. Nadalje je dr. Mal oblikoval rokopisno zbirko in zbirko literarnih zapiskov. Največ pozornosti in dela pa je posvetil urejanju listin, katerim je napisal okoli 1000 regestov in okoli 15.000 kartotečnih listkov krajevnih in osebnih imen. Z opravljenim delom je omogočil čimvečjo in čimboljšo dostopnost arhivskih fondov in zbirk za znanstveno-raziskovalno delo. Pri urejanju arhivskega gradiva je stremel za tem, da postane arhivsko gradivo čimprej dostopno. Oltiranili so se njegovi popisni rokopisov in nubarjev, kartoteka patentov in okrožnic ter kartoteka z regesti listin s kartotečnimi listki osebnih in krajevnih imen, ki so še danes dragocen pripomoček za uporabo. Popisom arhivskega gradiva ostalih arhivskih fondov in zbirk ni posvetil večje pozornosti, ker se mu je zdela važnejša njihova ureditev. Pri urejanju arhivskih fondov je dosledno upošteval princip proveniencie, gradivo pa je skušal urediti po prvotni ureditvi. Ta princip je dr. Mal tudi zastopal v svojih arhivskih teoretičnih člankih.

Leta 1914 je dr. Mal pripravil prvo arhivsko razstavo na Slovenskem,³¹ s katero je prikazal razvoj pisave. Z razstavo je javnosti prikazal razvoj latinskega pisma in pisave od rimske dobe do humanizma. Na razstavi je posamezne vrste latinskega pisma predstavil z originalnimi dokumenti iz arhiva, manjkajoče dokumente—ekspozate pa je nadomestil s fotokopijami. O razstavi je tudi napisal strokovno poročilo.

Deželni arhiv je do srede dvajsetih let v glavnem povečeval svoje arhivske fonde in zbirke z darovi posameznikov ter z nakupi, za kar pa ni bilo na razpolago dovolj finančnih sredstev. V tem času, razen nekaterih izjem, Deželni arhiv ni pokazal posebne iniciative za iskanje arhivskega gradiva na terenu. Kot izjemo moremo upoštevati Malov poskus leta 1920,³² ko je kot kustos knjižnice in arhiva Kranjskega deželnega muzeja zaprosil Poverjeništvu za in hogočastje Deželne vlade za Slovenijo, da bi mu omogočilo vpogled v registraturo hiše De-

zelne vlade za Kranjsko in je ob tem tudi ponudil možnost prevzema obsežnega arhivskega fonda v Deželni arhiv pri Narodnem muzeju. Deželna vlada ponudbi dr. Mala ni ngodila. Leta 1921 sta bila Deželnemu arhivu pri Narodnem muzeju ponujena zbirka kateend za obdobje 1793–1813 ter arhiv Okrajnega glavarstva Novo mesto, česar pa Deželni arhiv ni prevzel in je nato to gradivo Okrajno glavarstvo Novo mesto uničilo.³³ Ko je dr. Mal sredi dvajsetih let trdi opravljal naloge ravnatelja Narodnega muzeja, se je začel bolj zanimati za možnost koncentracije arhivskega gradiva s terena. Poskusil je pridobiti katastrsko gradivo, ki je bilo tedaj v varstvu Histotičnega seminarja Filozofske fakultete in Prešernov zapuščinski spis, ki ga je hranilo Sresko sodišče v Kranju. Za Državni arhiv je pridobil arhivske fonde graščin Krupa v Beli krajini, Podgrad–Ostrovnica, Klevčev in Križ pri Kamniku, tiskni arhiv Motnik ter manjše količine drugih arhivalij, med katerimi je najpomembnejše plebeično gradivo s Koroške iz leta 1920.³⁴ Pridobivanje arhivskega gradiva s terena je bilo povezano z določenimi finančnimi sredstvi, ki jih je pristojni finančni upravni organ sproti dodeljeval na dovolj utemeljene zahteve, ki jih je sestavljala dr. Mal. Proti koncu dvajsetih let je začel Državni arhiv v Ljubljani na pobudo dr. Mala prevzemati obsežne arhivske fonde upravnih organov za Kranjsko in sodišč nastalih od konca 18. stoletja dalje. Leta 1929³⁵ je Državni arhiv prevzel spise in registruaturne pomožne knjige Deželnega predsedstva za Kranjsko od leta 1806–1860 (386 fasciklov in knjig) ter spise Policijske direkcije v Ljubljani za obdobje 1816–1866 (64 fasc.), leta 1930³⁶ je bilo prevzeto arhivsko gradivo Ilirskega gubernija v Ljubljani za obdobje 1784–1849 (3700 fasciklov in pripadajočih registraturnih knjig), leta 1937³⁷ je predsedstvo Okrožnega sodišča v Ljubljani predalo Državnemu arhivu takomenovano staro sodno registraturo, ki je obsegala okoli 2000 fasciklov in knjig, v okviru katere so sodili spisi Deželnega sodišča za Kranjsko za leta 1784–1850, imenjska knjiga, terezijanski kataster, zapuščinski inventarji, testamenti, normalije; leta 1938³⁸ je Državni arhiv pridobil arhiv Državnega namestništva in Deželne vlade za Kranjsko v Ljubljani za obdobje 1850–1860, leta 1940³⁹ pa arhiv Deželne komisije za zemljiško odvezo ter zbirko patentov, okrožnic in kateend (208 fasc.), tik pred okupacijo leta 1941⁴⁰ pa še gradivo Manjšinskega inštituta v Ljubljani in Prešernov zapuščinski spis. Z nakupom je bilo leta 1930⁴¹ pridobljeno arhivsko gradivo graščine Stara Loka, ki je bilo kupljeno na dražbi Strahlove zapuščine. Nadalje je bilo kupljeno nekaj rokopisnih knjig, listin, načrtov, več arhivskih fondov pomembnih političnih in kulturnih osebnosti ter nekaj posameznih dokumentov. O nakupih in darovih arhivskega gradiva in muzealij je Narodni muzej vodil posebni evidenčni knjigi.

Med okupacijo 1941–1945 je dr. Mal posvetil posebno pozornost varstvu arhivskega gradiva, shranjenega v Narodnem muzeju ter zaščiti arhivskega gradiva zunaj arhiva, ki mu je grozilo uničenje s strani okupatorjev. Ogroženo gradivo je prevzemal v začasno hranjenje ter ga je na ta način obvaroval pred uničenjem. Deponirano gradivo je bilo po vojni vrnjeno njihovim lastnikom.⁴² Arhivsko gradivo Državnega arhiva je bilo zaradi nevarnosti bombnih napadov leta 1944 preseljeno v zaklonišče Narodnega muzeja, za varstvo arhiva pa je skrbel dr. Mal.

Ko so v časovnem razdobju 1937–1941 na pobudo

Apelacijskega sodišča v Ljubljani okrožna in sreska sodišča v Sloveniji začela izločati spise, je dr. Mal opravljal pomembno in odgovorno delo nadziranja izločanja nepomembnega dokumentarnega gradiva sodnih registratur v Sloveniji. V tem času so sodišča izločala civilne in kazenske spise za obdobje 1850–1910. Apelacijsko sodišče je o izločanju izdalo posebna navodila, ki so določala, da morajo sodišča o izločanju spisov obvestiti Državni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani, le-ta pa je moral v roku treh mesecev opraviti kontrolni pregled izločenih spisov. Dr. Mal je opozarjal sodišča, da ne smejo izločati starih zemljiških knjig in arbarjev ter spisov, ki dokumentirajo uporabo slovenskega jezika v sodnih obravnavah ter spisov o poslovanju sodišč v slovenskem jeziku. Kontrolne preglede izločenih spisov je opravljal osebno dr. Mal, le pri Sreskem sodišču v Kranju mu je pomagal še dr. Josip Žontar. Kontrolnim pregledom izločenih spisov sodišč je dr. Mal posvetil precej časa, sam je prevzemal odgovornost za kakovost opravljenega dela in zato k temu delu tudi ni pritegnil arhivarja Stanka Juga. Preglede izločenih spisov je opravil leta 1937⁴³ pri Okrožnem in Sreskem sodišču v Novem mestu in pri sodišču v Višnji gori, leta 1938⁴⁴ pri sodiščih v Kranju, Ljutomeru, Ptujju, Žužemberku in Ribnici, leta 1939⁴⁵ pri sodiščih v Kočevju, Šmarju pri Jelšah, Slovenski Bistrici, Slovenskih Konjicah, Laškem, Škofji Loki, Mokronogu, Marenbergu, Trzinu, Radovljici in Rogatcu, leta 1940⁴⁶ pri sodiščih v Kozjem, Gornji Radgoni, Litiji ter na Okrožnem sodišču v Mariboru, leta 1941⁴⁵ pa pri sodiščih v Velikih Laščah in Brežicah. Iz ohranjene dokumentacije v Narodnem muzeju ni razvidno, koliko gradiva je bilo izločeno pri navedenih sodiščih. Državni arhiv pri Narodnem muzeju v tem času ni prevzemal arhivskega gradiva navedenih sodišč in dr. Mal tudi ni dopustil, da bi arhivsko gradivo sodišč prevzemali v varstvo muzeji v Škofji Loki, na Ptujju in v Mariboru,⁴⁸ ki so prosili Apelacijsko sodišče za prevzem arhivskega gradiva sodišč z njihovega okoliša. Dr. Mal je bil prepričan in je vztrajno načelno zagovarjal mnenje, da to gradivo sodi v osiednji državni arhiv – Državni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani.

Dr. Mal ima veliko zaslugo v tem, da je leta 1945 preprečil izločanje in s tem tudi uničenje obsežnih fondov arhivskega gradiva Banske uprave Dravske banovine. Ko je zvedel, da nameravajo v zgradbi Narodne vlade LRS izločiti in uničiti najpomembnejše upravne arhivske fonde za Slovenijo za obdobje 1918–1945, je kot predstavnik Narodnega muzeja v Ljubljani, sicer v zelo težkih političnih razmerah, zahteval od Narodne vlade LRS in pri vodstvu Znanstvenega inštituta SNOS, da omenjeno arhivsko gradivo zaščiti in ohrani ter da naj se za nameravano izločanje tega gradiva imenuje strokovna komisija.⁴⁹ Dr. Mal je s svojim energičnim posredovanjem preprečil uničenje najpomembnejših virov za zgodovino Slovencev med obema vojnama.

Uporaba arhivskega gradiva v Državnem arhivu v Ljubljani

Pomanjkljivosti uporabe arhivskega gradiva za znanstveno in raziskovalno delo v Deželnem arhivu je poskušal odpraviti dr. Mal. Leta 1923 je pripravil poseben pravilnik Red za uporabo arhiva, ki ga je odobril poseben oddelek Pokrajinske uprave za Slovenijo.⁵⁰ Ta pravilnik je še dopuščal posojlo arhivskega gradiva iz Deželnega

arhiva in sicer v obliki medarhivske posoje ter posojajo arhivskega gradiva na dom. Ker je bila s tako izposojajo velika nevarnost za poškodovanje arhivskega gradiva ter tudi velika možnost za izgnho in uničenje dragocenega arhivskega gradiva, je dr. Mal leta 1929⁵¹ predlagal Velikemu županstvu ljubljanske oblasti spremembo in dopolnitev omenjenega pravilnika in sicer v tem, da se ukinja posoja arhivskega gradiva na dom, za medarhivsko izposojajo in za izposojajo gradiva posameznim uradom pa se je od njih zahtevalo posebno izjavo, s katero so uradi jamčili, da se bo gradivo uporabljalo le v uradnih prostorih in da bo gradivo zavarovano in zaklenjeno. Za posojanje arhivskega gradiva v inozemstvo je bilo določeno, da se gradivo posodi le preko konzulatske službe in sicer ob oveljavljeni recipročnosti. Državni arhiv je tako posojajo največ izvajal z arhivi v Avstriji.

Arhivsko gradivo Deželnega oziroma Državnega arhiva v Ljubljani je bilo dostopno za uporabo v čitalnici, ki je bila skupna za arhiv in knjižnico. Uporabnikom je sprva izdajal arhivsko gradivo dr. Mal, v njegovi odsotnosti pa tudi drugi muzejski uslužbenci. Leta 1924⁵² je dr. Mal uvedel za posojajo arhivskega gradiva posebno evidenčno knjigo, s katero je Deželni arhiv začel voditi dokumentacijo o uporabi in uporabi arhivskega gradiva. Evidenčna knjiga je imela sprva šest rubrik: tekoča številka, datum posoje, arhivalije dane v posojajo, število zvezkov ali listov, uporabljavalec in madnik, ki je gradivo posodil. Z leti so številki rubrike zmanjšali na pet, nekaterim rubrikam pa je bil spremenjen naslov; rubriko uporabljavalec so nadomestili s podpisom uporabnika, rubriko madnik, ki je gradivo posodil, pa v rubriko opombe. Za leto 1930 v evidenčno knjigo ni vpisanih nobenih podatkov o posoji gradiva. Na začetku je evidenčno knjigo skrbno vodil dr. Mal, a že ob koncu leta 1924 so podatke o izposoji zapisovali drugi muzejski uslužbenci. Kasneje se je dogajalo, da so v evidenčno knjigo vpisovali podatke o izposoji tudi sami uporabniki arhivskega gradiva, kar ptiča, da v Državnem arhivu ni bilo arhivalja in da so zaradi tega nastajale pomanjkljivosti v zvezi s posojajo in uporabo arhivskega gradiva. Uporabniki arhivskega gradiva so v primeru izposoje gradiva na dom vpisali v rubriko opombe svoj naslov. Ker nekateri uporabniki niso pravočasno vrnil izposojenega gradiva, je dr. Mal pismeno mihal. Nerednosti z izposojajo arhivskega gradiva je uredil arhivar Stanko Jug. Arhivsko gradivo je bilo dostopno za uporabo do 16. februarja 1944⁵³, to je do evakuacije arhivskega gradiva v kletne prostote Narodnega muzeja, kjer je bilo arhivsko gradivo uskladiščeno do leta 1946.

Popularizacija arhivistike in arhivske službe

O svojem strokovnem delu na arhivskem gradivu in o problemih arhivistike in arhivske službe ter o pomenu arhivov in arhivskega gradiva za slovensko zgodovino piše je dr. Mal objavil več strokovnih člankov, s katerimi je zgradil temelje arhivistike in arhivske službe na Slovenskem. Članki, objavljeni v zgodovinskih, strokovnih in drugih revijah, izpričujejo njegovo strokovnost na področju arhivarstva in dokumentirajo njegovo zavzetost in prizadevanja za osveščanje slovenske javnosti o pomenu arhivskega gradiva vobče ter o pomenu arhivov za kulturo, znanost in zgodovino slovenskega naroda. Izredno pomemben je Malov prispevek za razvoj arhivske teorije pri Slovencih ter pri oblikovanju jugoslovanske

in slovenske arhivske zakonodaje, s katero se je tudi mejeval status arhivov.

S področja arhivov in arhivistike je dr. Mal objavil šest člankov. Prvi članek datira v leto 1910, to je v prvo leto njegova službovanja. V članku z naslovom Pomen in organizacija arhivov⁵⁴ je pozival na potrebo ohranjanja arhivskega gradiva, hlače je poučil o pomenu arhivskega gradiva za kulturo in zgodovino, najpomembnejša pa je njegova pabnda za ustanovitev osrednjega arhiva vseh slovenskih pokrajin v Ljubljani, središču zedinjene Slovenije. Ob postavitvi pive arhivske razstave na Slovenskem leta 1914 v prostorih Deželnega muzeja v Ljubljani, s katero je prikazal razvoj pisave v arhivskih dokumentih, je objavil članek z naslovom Razvoj naše pisave,⁵⁵ v katerem je podal zgodovinski prikaz razvoja latinskega pisma od rimske dobe do humanizma. V njem je na poljuden način opisal najpomembnejše vrste latinskega pisma in njihove značilnosti. Razstava in članek predstavljata prvi prikaz paleografije kot zgodovinske pomožne vede na Slovenskem. V kratkem, vendar izredno pomembnem članku Avstrijski arhivi,⁵⁶ objavljenem leta 1924, se je dr. Mal zelo odgovorno dotaknil še danes nerešenega vprašanja izvedbe arhivskega sporazuma, sklenjenega med Kraljevino Srhov, Hrvatov in Slovencev ter Avstrijo leta 1923. Slovensko javnost je takrat seznanil z delom jugoslovanske komisije, opravljenem ob podpisu omenjenega sporazuma. Leta 1928 je dr. Mal objavil Kratka navodila za ohranitev in ureditev manjših arhivov.⁵⁷ Navodila so dragocen pripomoček za urejanje arhivskega gradiva. Napisal jih je na osnovi lastnih delovnih izkušenj, ki si jih je pridobil z razvrščanjem, urejanjem in tehničnim upremljanjem arhivskega gradiva graščin Krupa in Podgrad-Ostrovica. Članek z navodili za urejanje je tedaj predstavljal vzorec za urejanje arhivskega gradiva graščin ter drugih arhivskih fondov, ki so jih arhivi začeli prevzemati v varstvo. Navodilom je dodal tudi, obrabee za razvrščanje posameznih vrst arhivskega gradiva v 16 karakterističnih skupin. Kljub pomanjkljivostim, zlasti glede sistematike razvrščanja arhivskega gradiva v skupine, so navodila pomirsko delo v slovenski arhivistiki. Pomembna je, da navodila slonijo na načelu urejanja arhivskega gradiva po principu provenienčne in prvotne ureditve gradiva. V sestavku Knjižnica in arhiv⁵⁸ iz leta 1931, namenjenem uporabnikom arhivskega gradiva, je dr. Mal podal osnovne informacije o arhivskih fondih in zbirkah, ki jih je hranil Državni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani. V članku Organizacija ljubljanskih arhivov⁵⁹ je dr. Mal podal svojo vizijo o organizaciji arhivske službe in arhivov na Slovenskem. Izhodišče mu je ustanovitev osrednjega slovenskega arhiva, ki ga je videl v Državnem arhivu pri Narodnem muzeju v Ljubljani. Ta arhiv naj bi poleg listin, urbarjev, patentov, knend, rokopisnih knjig, notie, literarnih zapisiščin, spominskih albumov, korespondence, osmrtnic, historičnih krajepisnih zbir, zbir historičnih zemljevidov, pečatov, pečatnikov in grbov zbiral tudi manjše arhivske fonde, ki naj se centralizirajo s podeželja in arhive osrednjih uradov. V osrednji slovenski arhiv naj bi se oddajali spisi posameznih uradov sukcesivno in sicer takrat, ko akti ne bi bili več potrebni za tekoče uradno poslovanje. Dr. Mal tudi negotavlja, da je shranitev vseh arhivskih virov na enem mestu za državo najgospodarnejše in za arhivalije najboljša rešitev, pri čemer je najvažnejše, da so arhivalije izročene v varstvo strokovnemu vodstvu. Za arhivske prostote oziroma arhivske

zgradbe pa je mnenja, da je najustreznejše, če se zgradijo skupaj za arhiv in knjižnico, ki imata vsak svojo upravo. Tako stališče je postal tudi leta 1927 v sestavki, ki je nastal v rokopisu in ima naslov Stavba arhiva in biblioteka.⁶⁰ Kjer mu je bil za zgled zagrebški primer, kjer sta Državni arhiv in Vseročniška biblioteka nastanjena v isti zgradbi. Ta predlog je obnovil leta 1935 ob načrtovanju izgradnje Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Ko je leta 1935 ohtajal predlog, naj se osrednji slovenski arhiv prostorsko poveča v zgradbi Narodnega muzeja, ko hi se iz njega preselilo del zbirke v načrtovani ohišni muzej, ki ga je načrtovala ustanoviti Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, je dal dr. Mal k predlogu svoje soglasje, ker je menil, da je Državni arhiv tesno povezan z muzejsko knjižnico, ki ima najbogatejšo listinsko literaturo v Ljubljani, ki je uporabnikom arhivskega gradiva neobhodno potrebna.⁶¹ Stališče dr. Mala je bilo, da morajo arhivi imeti knjižnico z vsemi objavami arhivskega gradiva in listin, časopise in revije ter druge periodične publikacije, ki jih izdajajo inštituti, akademije znanosti, znanstvena društva, publikacije s področja zgodovine, uradne liste, slovarje ter drugo literaturo, ki jo potrebujejo znanstveniki in študenti pri raziskovalnem delu v arhivu.

Pri svojem delu se je dr. Mal soočal tudi s problemom zbiranja oziroma prevzemanja arhivskega gradiva v knjižnice.⁶² Bil je mnenja, da knjižnice lahko zbirajo in hranijo tudi arhivsko gradivo, zlasti gradivo literarnih zapuščin. Zaradi takega stališča so večini zapuščin slovenskih literatov prevzele v svoje varstvo knjižnice, med njimi tudi muzejska knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani.

V okviru popularizacije arhivov in arhivske službe je treba ovrstiti tudi predavanje dr. Mala z naslovom Organizacija arhivov,⁶³ ki ga je imel 2. septembra 1928 v Mariboru ob proslavi 25-letnice delovanja Zgodovinskega društva v Mariboru. Predavanje je bilo v času začetka priprav za ustanovitev arhiva v Mariboru. Namenjeno je bilo zgodovinarjem, ljubiteljem zgodovine in širši mariborski javnosti. V predavanju je dr. Mal razgnil svoje gledanje na organizacijo arhivske službe v Sloveniji. Po eni strani vsebuje predavanje analitični prikaz vloge arhivov pri gojitvi domoznastva, kulture, znanosti in domovinske ljubezni, po drugi strani pa je v predavanju poudaril vlogo in naloge arhivov za varstvo arhivskega gradiva, osnovnih virov za zgodovino. Pomorno je predlagal potrebo po ustanovitvi osrednjega slovenskega arhiva, v katerem se bo skoncentriralo vse arhivsko gradivo, kjer bo skrbi za ohranitev arhivskega gradiva poverjena posebnemu, strokovno usposobljenemu uradniku. Opozoril je tudi na razliko med registraturnimi in arhivi; registratura je namenjena hranjenju tekočih in nerešenih zadev in praktičnim potrebam smujočega življenja, arhiv pa mora služiti v prvi vrsti znanosti. Poudaril je, da arhivi opravljajo tudi naloge nadzorstva nad izločanjem gradiva v registraturi, da naj organizirajo posebne tečaje za arhivarje občinskih, tiskanih in drugih arhivov, na katerih se jih ho teoretično in praktično poučilo o njihovih nalogah. V zvezi z varstvom arhivskega gradiva je opozoril na uporabo holjših trakov za pisalne stroje in na ugotavljanje trpežnosti zapisov s pisalnimi stroji. Predlagal je še, da se razpošlje po deželi posebne vprašilne pole, s katerimi se ho dobil vpogled v stanje arhivov po deželi. Na predavanju je predlagal sprejem dveh resolucij in sicer resolucijo za splošitev skupščinske razprave

o načrtu zakona o muzejih, varstvi starih in historičnih spomenikov, ki so ga predložili vladi strokovni krogi, v okviru te resolucije je vključena tudi izvedba katastra in inventarizacija arhivov Slovenije, v drugi resoluciji pa je bila postavljena zahteva pri vrnitvi arhivskega gradiva iz Avstrije po arhivskem sporazumu iz leta 1923.

Izvajanje mednarodnih pogodb o arhivih

Kot dolrega priznavalec avstrijskih arhivov je leta 1919 Deželna vlada za Slovenijo pritegnila dr. Mala v Komisijo za likvidacijo kulturnih inštitutov bivše Avstrije v Ljubljani.⁶⁴ Bil je tajnik komisije, ki je imela od februarja do aprila 1919 tri seje. Komisija je pripravila gradivo za izvedbo likvidacije premoženja skupnih kulturnih vrednot in naprav nekdanje Avstrije. Slovenske predloge zahtev na pogajanjih na Dunaju je Komisija kraljevine SHS marca 1920 v sestavi dr. Radovič, dr. Bojničič in dr. Livi popolnoma ignorirala in hi v primeru uveljavitve protokola, ki sta ga podpisala v imenu Kraljevine SHS dr. Apalajkovič in v imenu republike Avstrije dr. Renner,⁶⁵ ostalo v Avstriji vse izredno pomembno arhivsko gradivo, ki zadeva Slovenijo. Na srečo ta za nas izredno neugodna pogodba nikoli ni začela veljati, ker je prišlo na podlagi takimenovanega rimskega protokola iz leta 1921 do novih pogajanj, katerih rezultat je bil 26. junija 1923 na Dunaju sklenjeni tako imenovani arhivski sporazum, ki je stopil v veljavo 29. novembra 1923.⁶⁶ Pokrajinska uprava za Slovenijo je v pripravi za sklenitev tega sporazuma predlagala v to komisijo dr. Mala,⁶⁷ česar pa v Beogradu niso sprejeli. Dr. Mal je za komisijo pripravil okvirni popis arhivskega gradiva, ki smo ga zahtevali od dunajskih arhivov in znanstvenih zbirk na Dunaju, od štajerskih arhivov v Gradcu ter od Namestniškega arhiva v Innsbrucku. Za predsedstvo Pokrajinske uprave za Slovenijo je na seji 25. novembra 1921 olmačil izraz "organične arhivalne celote" (arhivski fond) z naslednjim "pod tem izrazom je razumeti vse spise zgodovinskega značaja, ki so nastali kot produkt določenega urada ali oblasti za gotov določeni obseg ali delokrog" (npr. arhivi stanov, občine, sodišča). S tem je kot arhivski strokovnjak utemeljil upravičenost naših zahtev do naših arhivskih fondov, ki so se nahajali v avstrijskih arhivih.

Po enostranski prekinitvi arhivskih pogajanj s strani Avstrije leta 1926 je dr. Mal večkrat zahteval od naših pristojnih ministrstev, da zahtevajo od Avstrije izpolnitev arhivskega sporazuma iz leta 1923. To je zahteval na predavanju ob 25-letnici Zgodovinskega društva v Mariboru 2. septembra 1928.⁶⁸ Leta 1935⁶⁹ je pri Ministrstvu za znanje zadeve v Beogradu predlagal, naj se doseže uresničitev arhivskega sporazuma, hani Dravske banovine dr. Natlačeni pa je predlagal, naj doseže, da se poveri izvedba likvidacije arhivov z Avstrijo Banski upravi Dravske banovine, leta 1937⁷⁰ se je obrnil na dr. Rudolfa Andrejko in od njega zahteval nova pojasnila v zvezi z izvajanjem arhivskega sporazuma in leta 1940,⁷¹ ko je od Ministrstva za znanje zadeve zahteval, naj od Nemčije doseže vrnitev arhivskega gradiva Jugoslaviji. Tedaj je še posebej zahteval vrnitev blejskih listin, ki se nahajajo v Tirolskem deželnem arhivu v Innsbrucku.

V zvezi z vrnitvijo arhivskega gradiva iz Avstrije je pomembno stališče dr. Mala, da se morajo iz Avstrije vrnjene arhivalije izročiti tja, kamor sodijo.⁷² S tem je kategorično odklonil težnjo, da se to gradivo koncentri-

ra v Beogradu. Dr. Mal je bil ob tem veskozi inenja, da se arhivsko gradivo, ki zadeva Slovenijo, hrani v ljubljanskem Deželnem arhivu.

Dr. Mal je bil član komisije na konferenci o vračanju arhivskega gradiva Italiji ter vrnitvi arhivskega gradiva, ki so ga Italijani v času zasedbe naših krajev leta 1918/1919 odpeljali s seboj v Italijo. Na sestanku v Narodnem muzeju v Ljubljani od 12. do 14. oktobra 1926,⁷³ na katerem so slovensko stran zastopali dr. Josip Mal, dr. Gustav Gregorin in dr. Fran Vodopivec, italijansko stran pa dr. Felice Pieroni, so se dogovorili o recipročni predaji arhivskega gradiva. Italija je takrat prevzela tri zaboje arhivskega gradiva, od tega sta bila dva zaboja tržaških, en zaboj pa gorjskih arhivalij, hkrati pa se je zavežala, da bo Jugoslaviji vrnila odpeljano arhivsko gradivo.

V Državnem arhivu pri Narodnem muzeju v Ljubljani je dr. Mal opravljal vsa administrativno-tehnična dela. Sestavljal je vse dopise in odgovore na prejete dopise ter poročila o delu arhiva, ki jih je pošiljal nadrejenim upravnim organom. Izdeloval je predloge finančnih načrtov in finančne obračune ter periodične obračune o porabi finančnih sredstev za službena potovanja, ki jih je opravljal v zvezi s službo varstva arhivskega gradiva pri imetnikih arhivskega gradiva na terenu ter v zvezi s kontrolnimi pregledi izločanja sodnih registratur. Dopise je podpisoval v imenu vodstva Državnega arhiva. Dr. Mal je bil tudi glavni cenilec pri odkupu arhivskega gradiva.

Kot arhivar in raziskovalec arhivskega gradiva je dr. Mal postal eden najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev. Je avtor Zgodovine slovenskega naroda najnovejše dobe in številnih zgodovinskih znanstvenih razprav, člankov in polemičnih spisov ter strokovnih referatov. Znanstvene razprave in članki obravnavajo družbenopolitična, državno-pravna, kulturnozgodovinska, umetnostnozgodovinska in literarnozgodovinska vprašanja ter vprašanja duhovnega življenja Slovencev in starih Slovanov. Razprave in članki temeljijo na arhivskih virih in predmetih materialne kulture slovenskega naroda. Dr. Mal je napisal tudi več polemičnih razprav o problemih zgodovine Slovencev v srednjem veku. Svoja zgodovinska dela in razprave je dr. Mal objavil deloma v samostojnih publikacijah, glavino pa v raznih zgodovinskih časopisih, izdajali akademij znanosti in umetnosti, zbornikih, revijah in časnikih.

V razdobju 36-letnega službovanja v Narodnem muzeju v Ljubljani je dr. Mal deloval in skrbel za napredek slovenskih arhivov in muzejev. Javnosti je sicer bolj poznan kot zgodovinar in muzejski strokovnjak, manj pa kot arhivar in arhivski strokovnjak. Arhivsko gradivo, v katerem je zapisano in opisano njegovo delo, nam dokumentira, da je dr. Mal gradil tudi temelje slovenski arhivistiki. Teoretično znanje je uspešno prenašal v arhivsko prakso. Pri strokovni obdelavi arhivskega gradiva se je pogosto soočal s strokovnimi arhivskimi teoretičnimi problemi, ki jih je uspešno reševal na rezultatih praktičnega strokovnega dela in z uporabo dosežkov mednarodne arhivske prakse. S tem je nerazvito slovensko arhivsko službo ter arhivistiko kot vedo poskušal približati arhivistiki arhivsko razvitih držav. Dr. Mal je bil prvi slovenski arhivski teoretik in slovenska arhivistika ga upravičeno šteje za svojega ustanovitelja.

OPOMBE

- 1 AS, Priv. A. dr. Josip Mal, skatla 1, sestavek Moje življenje in delo.
- 2 AS, Priv. A. dr. Joip Mal, skatla 1, sestavek Moje življenje in delo.
- 3 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1909, spis 58.
- 4 AS, Ban 1, personalna mapa dr. Josipa Mala.
- 5 AS, Priv. A. dr. Josip Mal, skatla 5.
- 6 AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 2.
- 7 AS, Priv. A. dr. Josip Mal, skatla 4.
- 8 AS, Ban 1, fasc. Arhivska konvencija z Avstrijo.
- 9 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1926, spis šte. 731, 801, 802.
- 10 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1940, spis 455.
- 11 AS, Ban 1, personalna mapa dr. Josipa Mala.
- 12 AS, Priv. A. dr. Josip Mal, skatla 8; Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1924, spis šte. 680, spisi 1925, spis šte. 471.
- 13 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1926, spis št. 524; Arhivski fond in zbirke v arhivu in arhivskih oddelkih v SFRJ, SR Slovenija, str. 29; Umek Ema, Arhivi SR Slovenije, Enciklopedija Slovenije, 1. zv. A-Ca, str. 119; Jože Žontar, Arhiv, Enciklopedija Slovenije, 1. zv. A-Ca, str. 113.
- 14 Uradni list SNOS in NV, 1945, št. 50.
- 15 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1926, spis št. 524.
- 16 AS, Priv. A. dr. Josip Mal, skatla 5, Preilavanje Organizacija arhivov.
- 17 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1925, spis 746.
- 18 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1925, spis 471.
- 19 AS, Priv. A. dr. Josip Mal, skatla 8, sestavek Stavba arhiva in biblioteke.
- 20 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1938, spis šte. 605.
- 21 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1937, spis šte. 51.
- 22 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1937, spis št. 27, 387, 402, 407, 608.
- 23 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1938, spis šte. 37, 274, 605, 688, 706.
- 24 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1938, spis šte. 605.
- 25 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1939, spis šte. 182.
- 26 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1938, spis št. 426.
- 27 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1939, spis št. 359.
- 28 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1941, spis šte. 157.
- 29 Uradni list SNOS in NV 1945, št. 50.
- 30 AS, Priv. A. dr. Josip Mal, skatla 4, poročilo za napredovanje 1923.
- 31 AS, Priv. A. dr. Josip Mal, skatla 4, poročilo za napredovanje 1923; Josip Mal, Razvoj naše pisave, Carniola, 1914, str. 136-143.
- 32 AS, Priv. A. dr. Josip Mal, skatla 8, koncept dopisa dr. Mala Poverjeništvu za uk in hogočastje Deželne vlade za Slovenijo z dne 24.4.1920.
- 33 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1924, spis šte. 696.
- 34 Narodni muzej v Ljubljani, knjiga darov, knjiga nakupov.
- 35 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1929, spis šte. 204.
- 36 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1937, spis šte. 328.
- 37 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1937, spis šte. 287.
- 38 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1938, spis šte. 690, 765.
- 39 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1940, spis šte. 744.
- 40 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1941, spis šte. 129, 181.
- 41 Narodni muzej v Ljubljani, knjiga nakupov.
- 42 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1945, spis šte. 71, 208.
- 43 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1937, spis šte. 50, 56, 230, 341.
- 44 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1938, spis šte. 50, 208, 230, 369, 431, 469.

- 45 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1939, spis šte. 144, 177, 210, 231, 314, 360, 397, 507, 535, 609.
- 46 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1940, spis šte. 162, 364, 372, 456.
- 47 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1941, spis šte. 121, 185.
- 48 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1938, spis šte. 713; spisi 1939, spis šte. 360; spisi 1940, spis šte. 283.
- 49 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1945, spis šte. 206.
- 50 AS, Priv. A. d., Josip Mal, skatla 5.
- 51 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1929, spis šte. 155.
- 52 AS, Evidenčna knjiga posoje gradiva 1924 – 195.
- 53 AS, Evidenčna knjiga posoje gradiva 1924 – 195.
- 54 Josip Mal, Pomen in organizacija arhivov, DS, 1910, str. 19–24.
- 55 Josip Mal, Razvoj naše pisave, Car, 1914, str. 136–143.
- 56 Josip Mal, Avstrijski arhivi, Cas, 1924, str. 260–261.
- 57 Josip Mal, Kratka navodila za ureditev in ureditve manjših arhivov, ČZN, 1928, str. 175–179.
- 58 Josip Mal, Knjižnica in arhiv, Vodnik po kulturnozgodovinskih zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Ljubljana, 1931, str. 176–180.
- 59 Josip Mal, Organizacija ljubljanskih arhivov, Znanstveni vestnik 1, 1934/1935, šte. 1, str. 3–6.
- 60 AS, Priv. A. d., Josip Mal, skatla 8, sestavek Stavba arhiva in biblioteke.
- 61 AS, Priv. A. d., Josip Mal, skatla 4, koncept dopisa Deželni vladni za Slovenijo z dne 26. 2. 1919.
- 62 AS, Priv. A. d., Josip Mal, skatla 3, sestavek O pomenu arhivov.
- 63 AS, Priv. A. d., Josip Mal, skatla 5, predavanje Organizacija arhivov.
- 64 AS, Priv. A. d., Josip Mal, skatla 5.
- 65 AS, Priv. A. d., Josip Mal, skatla 4, dopis Likvidacijske komisije Kraljevine SHS Poverjeništvu za uk in bogočasije Deželne vlade za Slovenijo z dne 5. 6. 1920.
- 66 Josip Mal, Avstrijski arhivi, Cas 1924, str. 260–261.
- 67 AS, Ban I, konvolut Arhivska konvencija z Avstrijo.
- 68 AS, Priv. A. d., Josip Mal, skatla 5, predavanje Organizacija arhivov.
- 69 AS, Priv. A. d., Josip Mal, skatla 4, mapa Likvidacijske komisije.
- 70 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1937, spis št. 81, 107.
- 71 AS, Ban I, konvolut Arhivska konvencija z Avstrijo.
- 72 AS, Priv. A. d., Josip Mal, skatla 5, koncept dopisa Poverjeništvu za uk in bogočasije Deželne vlade za Slovenijo z dne 21. 4. 1920; koncept dopisa Srbski kraljevski akademiji v Beogradu z dne 8. 2. 1924.
- 73 Narodni muzej v Ljubljani, spisi 1926, spis šte. 731, 801, 802.

ZUSAMMENFASSUNG

Dr. Josip Mal, sein Werk im Archiv und für die Entwicklung der Archivistik

Peter Ribnikar

Dr. Josip Mal, slowenischer Historiker, Direktor des Nationalmuseums in Ljubljana und Archivar im Staatsarchiv beim Nationalmuseum in Ljubljana, war am 22. Dezember 1884 geboren. Er beendete das Studium der Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Wiener Universität und das Studium am Institut für Forschung der österreichischen Geschichte in Wien. In den Jahren 1909 – 1945 wurde er im Krainer Landesmuseum, dem späteren Nationalmuseum, zuerst als Archivar und Kus-

tos, später als Direktor des Nationalmuseums in Ljubljana und Honorarleiter des Staatsarchiv in Ljubljana als besonderer Abteilung des Nationalmuseums, tätig.

Als Archivar tritt er zur systematischen Ordnung des im Landesarchiv beim Krainer Landesmuseum aufbewahrten Archivgutes zu. Im Landesarchiv gesammeltes Archivgut durchsah er, durchsortierte und aus dem nichtgeordneten Archivgut formierte er Archivbestände und –sammlungen. Damit verhalf er dazu, daß das Archivgut für die wissenschaftliche Forschungsarbeit zugänglich wurde. Bei der Archivgutordnung berücksichtigte er den Grundsatz der Provenienz und der originellen Archivgutordnung. Für die Urkundensammlung, die Grundbücher–, Handschriften–, Patent– und Kreisschreibensammlungen machte er Regeste, zugehörnde Verzeichnungen und andere Hilfsmittel für Benutzer. Fürs Staatsarchiv beim Nationalmuseum gewann er umfangreiche wichtigste Archibestände der Verwaltungsorgane fürs Land Krain vom Ende des 18. Jahrhunderts weiter, das Archivgut der alten Gerichtsregistratur, die Archivbestände der Grundherrschaften Krupa, Podgrad–Ostrovica, Klevevž, Križ bei Kamnik, Stara Loka, sowie mehrere kleinere Archibestände und –sammlungen. Außerdem erledigte er die Aufgaben betreffend den Archivgutschutz im Terrain, beaufsichtigte die Aussonderung des Schriftgutes der Gerichtshöfe in Slowenien in den Jahren 1937 – 1941 und unternahm Schritte hinsichtlich der Sicherstellung des Archivgutes, dem während der Okkupation und in den ersten Jahren nach der Befreiung in 1945 die Vernichtung drohte. Im Staatsarchiv regelte er mit der Geschäftsordnung die Archivgutbenutzung und die Evidenz der Archivgutbenutzung und der Archivgutbenutzer.

Dr. Mal erledigte eine wichtige Arbeit im Zusammenhang mit der Archividienstorganisation in Slowenien. Ab dem Jahre 1910 nahm er sich für die Gründung des "Zentralen slowenischen Archivs" in Ljubljana an. Es sollte eine selbständige Kulturinstitution darstellen, die für den Schutz des Archivguts fürs slowenische nationale Gebiet sorgen würde und wo das aufbewahrte Archivgut der Fachleitung zum Schutz vertraut würde. Dr. Mal erledigte bedeutungsvolle Arbeit auch hinsichtlich der Besinnung über die Wichtigkeit des Archivgutes für die Geschichte, Wissenschaft und Kultur und über den Bedarf nach der Aufbewahrung des Archivgutes als slowenischer nationaler schriftlicher Kulturerbschaft. Für die slowenische und andere Öffentlichkeit bereitete er die erste Archivausstellung in Slowenien, worauf er die Entwicklung der Schrift und der Lateinschrift darstellte. Wichtig ist auch seine Mitarbeit bei der Lösung der Archivfragen, die in den internationalen Archivverträgen geregelt wurden. In den Vorbereitungen auf die Unterzeichnung des Archivübereinkommens mit Österreich in 1923 bereitete er das Rahmenverzeichnis von slowenischen Forderungen hinsichtlich des Archivgutes, das in den Wiener Archiven und Wissenschaftsanstalten in Wien, in den Grazer Archiven, sowie im Stellvertreterarchiv in Innsbruck aufbewahrt wurde. Nach der einseitigen Unterbrechung der Verhandlungen seitens Österreich im Jahre 1926 forderte er mehrmals von den jugoslawischen zuständigen Behörden, sie sollten von der österreichischen Organen die Vollziehung des Archivgutübereinkommens und dadurch die Zu-

rückgabe des kostbaren Archivgutes Jugoslawien verlangen. Im Jahre 1926 arbeitete Dr. Mal in den Verhandlungen mit Italien in Ljubljana mit. Damals wurden Italien drei Kisten des Triest und Gorizia Gegend betreffenden Archivgutes übergeben.

Wichtige Arbeit erledigte Dr. Mal auch bei den Vorbereitungen der Archivgesetzgebung, sowie bei der Organisation des Archivdienstes in Slowenien. Dr. Mal war der erste slowenische Archivtheoretiker, der der slowenischen Archivistik die Grundlagen gestellt hat.

Nadžkofijski arhiv v Ljubljani od Tomaža Hrena do Maksa Miklavčiča

France M. Dolinar

Nadžkofijski arhiv v Ljubljani je ustanova, ki danes združuje:

1. *(nad)škofijski arhiv* v ožjem pomenu besede, torej tisto gradivo, ki nastaja iz dejavnosti ljubljanskih škofov (od leta 1961 nadškofov)¹, in iz poslovanja (nad)škofijskih uradov;

2. *kapiteljski arhiv* vsebuje arhivsko gradivo, ki nastaja iz dejavnosti in pristojnosti ljubljanskega stolnega kapitlja;

3. *župnijske arhive* — gre za župnije, ki so svoje starejše arhivsko gradivo (do približno leta 1919) shranile v nadškofijskem arhivu;

4. *samosvojne zbirke* — pergamentne listine, zapuščine duhovnikov, slikovno gradivo, pomožne zbirke in podobno;

5. *gradivo cerkvenih ustanov*, ki so nekoč delovale na ozemlju ljubljanske (nad)škofije (teritorij se je v zgodovini nekajkrat spremenil), nato pa so morale prenehati z delom.²

Sodobna ureditev nadškofijskega arhiva v Ljubljani je neločljivo povezana z delom prof. dr. Maksa Miklavčiča,³ ki je deloval v nadškofijskem arhivu od leta 1937 do svoje smrti leta 1971.⁴

Dr. Maks Miklavčič je bil kompleksna osebnost, ki se je istočasno razdajala na različnih področjih, vse svoje službe pa je vzel zelo resno in se je nanje tudi vestno in temeljito pripravjal. Ko je 20. februarja 1937 za Francetom Pokornom prevzel škofijski arhiv, ga je po njegovi lastni izjavi našel v zelo žalostnem stanju. Takratni ljubljanski škof Gregorij Rožman (1930–1945/59) ga je prosil, "naj arhivalije spravi v tak red, ki bo omogočil njihovo uporabo za znanstveno delo."⁵

Do Miklavčiča je seveda škofijski arhiv imel za sehoj že burno zgodovino. Njegova usoda pa je bila, kot verjetno povsod, v veliki meri zvezana z nekaterimi izjemnimi osebnostmi tako v dobrem kot slabem pomenu. V poslovanje škofijske registrature in s tem na neki način tudi v notranjo strukturo arhiva so odločilno posegli predvsem trije ljubljanski škofje — Tomaž Hren, Mihael Brigido in Jakob Missia, ki so — vsak v svojem stoletju, dali arhivu svoj pečat.

Urejanje oziroma preurejanje arhivskega gradiva je seveda še veliko bolj povezano s konkretnim delom vsakokratnega arhivarja, ki je to službo opravljal. Po cerkvenih predpisih je za arhiv takoj za škofom odgovoren vodja škofijske pisarne⁶ (ravnatelj ali kancelar), ki pa je imel tudi v (nad)škofijskem arhivu v Ljubljani za to delo samostojnega pomočnika — arhivarja.

Poslovanje škofijskega arhiva in s tem tudi usoda arhiva ljubljanske (nad)škofije lahko z gotovostjo zasledimo šele od škofa Tomaža Hrena dalje. Vsaj okviren pregled gradiva in njegovo postopno naraščanje nam omogočajo škofijski inventarji, ki so bili vsaj od leta 1558 narejeni po vsaki spremembi na škofijskem sedežu (škofijski smrti; če je bil škof prestavljen drugam, npr. Brigido, Knenburg, Gruber, Missia; če se je škofiji odpovedal, kot npr. Sigismund Herbeistein in Jernej Vidmar). V pričujočem prispevku se bom omejil na kratek zgodovinski oris meditve škofijskega arhiva v ožjem pomenu besede, torej tistega gradiva, ki nastaja iz dejavnosti ljubljanskih (nad)škofov in poslovanja (nad)škofijskih uradov.⁷

Ljubljanski škofje so vsaj do škofa Rajnolda Scarlottija (1630–40)⁸ veliko bivali v Gornjem Gradu ali na divovi (Krištof Ravliar, Urban Textor, Janez Tavčar). Uradne posle v Ljubljani je navadno mejal generalni vikar. Zvečina je bil to kanonik, ki ga je v stolni kapitelj imenoval škof — od tod ime "ad baculum" — in ki je v kapitlju tudi zastopal škofove interese. Ostale kanonike je namreč imenoval cesar. Zato se je tudi v kapiteljskem arhivu nabiralo gradivo, ki je izredno pomembno za zgodovino ljubljanske škofije.

Tomaž Hren (1597/99–1630) je imel izostren zgodovinski čut, obenem pa je bil dober upravitelj.⁹ Neurejen pravni status nekaterih župnij ljubljanske škofije mu je narekoval potrebo, da se je poglobil v dokumentacijo, ki so jo o škofiji hranili njegovi predniki. Uredil je arhiv ljubljanske škofije v Gornjem Gradu in ustanovil škofijski arhiv tudi v Ljubljani. Takoj po nastopu škofovske službe je začel voditi protokol, v katerem je registriral vse svoje uradne zadeve.¹⁰ Njegovi nasledniki so to prakso ohranili. Pač pa v te protokole niso vpisovali spisov, ki zadevajo gospodarske zadeve (urbarialno gradivo, testamente, pogodbe, sodne ohravnave in podobno) in dopisovanje z državnimi in deželnimi oblastmi. Zaradi poznejših posegov v ureditev arhivskega gradiva danes ni več mogoče z gotovostjo rekonstruirati Hrenove ureditve škofijskega arhiva, čeprav se nam je ohranil t.i. Minister Register iz leta 1613.¹¹ Če zaradi naslova samega je namreč vprašljivo, če je bil arhiv po tem katalogu kdaj tudi dejansko urenjen. Hren je bil namreč sam svoj arhivar. Ko je leta 1614 postal namestnik nadvojvode v Graden, mu novi državniški posli poleg njegove škofovske službe skorajda niso več dopuščali, da bi se intenzivneje ukvarjal z arhivom.

Izrazit upravitelj je bil tudi škof *Oton Friderik grof*